

УДК: 338.45: 664.1

Кіржецька М.С.

*асистент кафедри економіки підприємства та інвестицій
Національного університету «Львівська політехніка»*

АДАПТАЦІЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЦУКРОВОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЇЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

FOREIGN EXPERIENCE OF ADAPTATION TO TRANSFORM THE SUGAR INDUSTRY UKRAINE IN THE CONTEXT OF ECONOMIC SECURITY

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються підходи до організації функціонування цукрової галузі в Україні, виходячи із використання кращого зарубіжного досвіду трансформації галузі, що дозволяє забезпечувати належний рівень її економічної безпеки. Викремлено загрози, що виникли в цукровій галузі України, та узагальнено напрями їх вирішення за аналогією до європейського досвіду.

Ключові слова: цукрова галузь, адаптація досвіду трансформації, зарубіжний досвід, загрози економічній безпеці, напрями вдосконалення.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются подходы к организации функционирования сахарной отрасли в Украине, исходя из использования лучшего зарубежного опыта трансформации отрасли, что позволяет обеспечивать надлежащий уровень ее экономической безопасности. Выделены угрозы, возникшие в сахарной отрасли Украины, и обобщены направления их решения по аналогии с европейским опытом.

Ключевые слова: сахарная отрасль, адаптация опыта трансформации, зарубежный опыт, угрозы экономической безопасности, направления совершенствования.

ANNOTATION

The article deals with the approaches of interaction of functioning of the sugar industry in Ukraine taking into the best foreign experience of transformation industry of appropriate level of economic security. It was analyzed and identified threats sugar industry Ukraine. In article summarizes trends threats solution similar to the European experience.

Keywords: sugar industry, adaptation experience of transformation, international experience, threat of economic security, areas of improvement.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації зростає вплив світових товарних ринків на розвиток національних економік і окремих галузей національного господарства. Цукрова галузь України у радянський період була однією із найрозвинутіших галузей харчової промисловості. Існуючий стан галузі є наслідком тривалого управління за адміністративно-командною системою господарювання у радянський період та неефективного державного менеджменту у пострадянському періоді. Директивне планування заклало невірні підходи до організації виробництва, оскільки використовувало необмежені можливості для мобілізації усіх видів ресурсів з метою забезпечення високих темпів виробництва, незважаючи на показники його ефективності. Такий підхід до організації ви-

робничого процесу у підсумку призвів до матеріальних й соціальних збитків, та, основне, низька вартість ресурсів не стимулювала до модернізації виробництва та впровадження інновацій. Невизначеність держави стосовно подальшого розвитку цукрової галузі у перехідному періоді призвела до втрати існуючих ринків збуту (так, на початку 90-х Україна відмовилася від поставок цукру на російський ринок), поступового зменшення кількості цукрових заводів, та відтоку спеціалістів, що обмежило можливість зростання продуктивності праці та структурної модернізації галузі. Тобто, усі ці чинники радянського та пострадянського періоду не дозволили зберегти, підтримати та розвинути існуючий потенціал цукрової галузі України.

Саме тому, сьогодні, в Україні існує необхідність розробки власної унікальної програми трансформації цукрової галузі, яка могла б забезпечити її економічну безпеку. У цій ситуації особливо важливим є аналіз накопиченого зарубіжного досвіду, в ході якого необхідно виявити найбільш значущі досягнення в сфері реформування цукрової галузі та застосувати їх для створення власної ефективної моделі забезпечення та зміцнення економічної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми відродження цукрової галузі України висвітлені у наукових працях Борщевського П.П. [1], Бородін О.М. [2], Духновської Л.М. [3], Зайця О.С. [4], Іманса Є.В. [5], Коваленка Ю.С. [6], Коденської М.Ю. [7], Пиркіна В.І. [8], Шпичака О.М. [9]. Проте, і надалі залишається недослідженою проблема пошуку шляхів трансформації цукрової галузі через забезпечення її економічної безпеки.

Постановка проблеми. Дослідження зарубіжного досвіду трансформації цукрової галузі в контексті забезпечення належного рівня економічної безпеки, як аналогу для змін цукрової галузі України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найбільшими виробниками цукру у світі є Індія, Китай, Бразилія, ЄС та США. Частка їх виробництва у загальносвітовому виробництві

цукру сягає 60%. Основними виробниками цукру із цукрових буряків є ЄС на який припадає 55% виробництва та США – 17% загальносвітового виробництва бурякового цукру [10].

В Європейському союзі лідерами за виробництвом цукру є Франція, Німеччина та Польща і саме їх досвід у реформуванні галузі буде визначатися як той, який можна перейняти в Україні. Реформування цукрової галузі розглядалося і вирішувалося країнами ЄС у різний спосіб. Проте, основою стратегії, яку ми можемо визначати, як таку, що спрямована на забезпечення економічної безпеки цукрової галузі було, реформування за напрямками модернізації, диверсифікації виробництва та його структурно-інноваційної трансформації. Підґрунтям для формування стратегії реформування галузі стало укріплення європейської інтеграції, формування системи державного регулювання і ефективною організації планування виробництва цукру в залежності від економічних, соціальних чи політичних завдань.

Реформування цукрової галузі у країнах ЄС: Франції та Західній Німеччині розпочалося у 1968 році, у Східній Німеччині у 1991 році, а в Польщі у 1994 році, коли вона одержала статус асоційованого члена Європейського Союзу. Підвалини, для реформування галузі були закладені у загальних правилах організації ринку цукру, який, як і всі інші сільськогосподарські ринки ЄС, регулюється загальною сільськогосподарською політикою Європейського співтовариства, та визначається ст. 39 Римського Договору 1957 року (Договір про заснування ЄС), та ст. 33. Амстердамського договору 1997 року.

Реструктуризація цукрової галузі у ЄС по різному вплинула на кожну із країн, які нами вибрані для аналізу. Франція, серед трьох досліджуваних країн, у її теперішніх кордонах перебувала у ЄС від самого початку та реструктуризацію цукрової галузі проводила із 1968 року. Саме у цій країні ми спостерігаємо найбільшу концентрацію виробників цукру та одне з найефективніших його виробництв. Виграш цукро-

вої галузі Франції полягав у тому, що країна найдовше була захищена протекціоністськими бар'єрами від зовнішньої конкуренції та одержала вільний, безмитний доступ до ринків партнерів по ЄС. Сприятливі кліматичні умови, високі внутрішні ціни на цукор та можливість скеровувати прибутки у розвиток виробництва, дозволили інтенсивно розвивати галузь. Основними напрямками реструктуризації цукрової галузі у Франції та Німеччині було:

- 1) оптимізація кількості цукрових заводів та їх працівників;
- 2) модернізація галузі: через підвищення техніко-технологічного та організаційного рівня виробництва,
- 3) державна політика стосовно зростання якості сировини

Усі ці чинники сприяли зростанню обсягів виробленого з буряку цукру

Польща розпочала реструктуризацію цукрової галузі у 1994 році. Вона, як і Україна, є постсоціалістичною державою, та мала приблизно однакові вихідні позиції із нашою країною на початку трансформаційних перетворень, достатньо схожу структуру економіки, подібне геополітичне положення і поляризовану політичну систему. В той же час, досягнення цієї країни в перебудові економіки на ринкові засади є суттєвими. Досить показовим у цьому контексті є зміна ключових показників функціонування цукрової галузі Польщі у 2001 та 2012 роках (табл. 1).

Трансформація цукрової галузі Польщі проходила по сценарію Європейського Союзу, та передбачала модернізацію перспективних заводів та закриття – збиткових. Так, протягом 2001-2012 років кількість цукрових заводів скоротилась із 56 до 18 або на 68%, а чисельність працівників зменшилась на 78%. В той же час, модернізація виробництва дозволила підвищити продуктивність праці на 344%, збільшити термін виробничої кампанії на 39%, та вихід цукру на 49,2%, скоротити витрати цукру при доставці на 20%. Та зберегти існуючий обсяг

Таблиця 1

Основні економічні показники функціонування цукрової галузі Польщі у 2001 та 2012 рр.

№	Показники	Роки		Відносне відхилення, %
		2001	2012	
1.	Кількість цукрових заводів, шт	56	18	-67,86
2.	Середня потужність цукрового заводу, тис. т/добу	34,74	106,14	+205,53
3.	Чисельність працівників галузі, осіб	21948	4857	-77,87
За	Середня кількість працюючих на 1 заводі	392	270	-31%
4.	Площі посівів буряків, га	297131	197000	-33,70
5.	Вироблено цукру з буряка цукрових буряків, тис. т	1945,5	1910,6	-1,79
6.	Вихід цукру т/га	6,50	9,7	+49,23
7.	Вміст цукру в буряку при доставці, %	14,97	17,98	+20,11
8.	Продуктивність робочої сили, т цукру/працівника	88,64	393,36	+343,77
9.	Середня довжина кампанії, днів	74	103	+39,19

Розраховано автором за [11]

виробництва цукру, при скороченні площ посівних буряків на 34%.

Реформування цукрової галузі ЄС базувалось на завданнях загальноєвропейської сільськогосподарської політики. Основою для формування загальноєвропейського ринку цукру стало наднаціональне регулювання та формування наднаціональних інститутів, для захисту спільних інтересів країн-членів ЄС. Формування наднаціонального режиму регулювання ринку цукру дозволило:

- здійснити правову дерегуляцію та сформувати єдиний європейський ринку цукру;
- створити нові інститути та провести децентралізацію управлінських відносин у цукровій галузі;
- проводити єдину ринкову політику цукрового протекціонізму, яка здійснювалась у формі державної підтримки виробників галузі та їх захисту від дешевої імпоротної продукції.

Державна підтримка для виробників цукру в ЄС сприяла різкому збільшенню його виробництва та експорту. Вона здійснюється за напрямками: 1) *підтримки дохідності виробників цукру* через диференційовану цінову політику, яка передбачає механізм формування внутрішньої ціни на високому рівні. Механізм високих внутрішніх цін був реалізований через визначення середньої ціни на цукор. Відхилення ринкової ціни від середньої у сторону зменшення більш ніж на 10% запускає механізм автоматичного викупу цукру з метою захисту виробників та підтримки їх дохідності; 2) *підтримки обсягів виробництва* через формування системи викупу продукції за гарантованими цінами та системою квот на виробництво, для обмеження збуту за гарантованою ціною; 3) *захисту виробників від дешевої імпоротної продукції* через тарифні та нетарифні методи регулювання експортно-імпортних операцій.

Отже, можемо стверджувати, що для забезпечення економічної безпеки цукрової галузі в ЄС реалізовувалась політика промислового та торгівельного протекціонізму. Порівнюючи

управління цукровою галуззю за принципами протекціонізму при планово-командній економіці у СРСР та ринковій у ЄС можемо виділити його основні відмінності:

- 1) механізм тагетування мінімальної ціни при ринковому управлінні не поширюється на сільськогосподарську продукцію (цукрові буряки), а лише на кінцеву продукцію виробництва – білий цукор;
- 2) гарантування мінімальної ціни обмежується квотами на виробництво та лише виробництво цукру в межах квоти компенсується із фондів Європейської Комісії;
- 3) принцип «спільної відповідальності» найбільш повно знайшов своє застосування саме у виробництві цукру, оскільки виробники цукру несуть спільну відповідальність за оплату податків, які в подальшому формують Європейські структурні фонди, що дозволяє формувати цукрові квоти;
- 4) гарантований доступ на ринок ЄС для країн АКТ (Держави Африки, басейнів Карибського моря і Тихого океану).

Порівняємо зміни, які відбулися у цукровій галузі України протягом 2001-2012 рр. (табл. 2) та зіставимо результати роботи цукрової галузі України у 2012 році із аналогічними показниками роботи цукровиків Франції, Німеччини та Польщі (табл. 3).

Отже, Україна використовує для реформування цукрової галузі європейський сценарій, який передбачає оптимізацію кількості цукрових заводів та працівників у відповідності до ринкових потреб країни. Проводить поступову модернізацію галузі, про що свідчить зростання середньої потужності переробки цукрового заводу на 38 %, зростання виходу 1 т цукру з га на 116%, продуктивності праці на 265,39%, середньої довжини переробки цукрових буряків на 43%.

Аналіз зіставлення показників роботи цукрової галузі України із аналогічними показниками країн ЄС: Польщі, Німеччини і Франції свідчить про:

Таблиця 2

Основні економічні показники функціонування цукрової галузі України у 2001 та 2012 рр.

№	Показники	Роки		Відносне відхилення, %
		2001	2012	
1.	Кількість цукрових заводів, шт	126	38	-69,84
2.	Середня потужність цукрового заводу, тис. т/добу	52,8	73,06	+38,37
3.	Чисельність працівників галузі, осіб	40397	15000	-62,87
3а	Середня кількість працюючих на 1 заводі	320	394	+23
4.	Площі посівів буряків, га	757700	466400	-38,45
5.	Вироблено цукру з буряка цукрових буряків, тис. т	1640,9	2226,38	+35,68
6.	Вихід цукру т/га	2,32	5,0	+115,52
7.	Продуктивність робочої сили, т цукру/працівника	40,62	148,42	+265,39
8.	Середня довжина кампанії, днів	56,5	80,68	+42,80

Розраховано автором за [12]

Таблиця 3

**Зіставлення показників роботи цукрової галузі України, Польщі,
Німеччини і Франції у 2012 році**

№ п/п	Показники	Країна				Відносне відхилення показника України до показника, %		
		Україна	Польща	Німеччина	Франція	Польщі	Німеччини	Франції
1.	Кількість цукрових заводів, шт	38	18	20	25	-52,63	-47,37	-34,21
2.	Середня потужність цукрового заводу, тис. т/добу	73,06	106,14	239	191	-31,17	-31,17	-69,43
3.	Чисельність працівників галузі, осіб	15000	4857	4967	6733	+208,83	+208,83	+201,99
4.	Середня кількість працюючих на 1 заводі	394	270	248	270	+31,47	+37,06	+31,47
5.	Площі посівів буряків, тис. га	466,4	197,0	398,00	362,00	+136,75	+17,19	+28,84
6.	Вироблено цукру з буряка цукрових буряків, тис. т	2226,4	1910,6	4774,9	4774,9	+16,53	-53,37	-53,37
7.	Вихід цукру т/га	5,0	9,7	10,70	13,2	-48,45	-53,27	-62,12
8.	Продуктивність робочої сили, т цукру/працівника	148,42	393,36	961	709,17	-62,27	-84,56	-79,07
9.	Середня довжина кампанії, днів	80,7	103	144	112	-21,67	-43,97	-27,96
10.	Ціна з 1 т цукру, дол. США	830	566	566	566	+47	+47	+47

Побудовано автором

- низьку конкурентоспроможність продукції. Дана проблема є наслідком низької продуктивності праці: відхилення даного показника від показника Польщі становить 62%, а від показників Німеччини і Франції 85% та 79% відповідно. Причиною низької конкурентоспроможності є те, що лише 8% обладнання працює в автоматичному режимі, більше половини всіх операцій виконуються вручну, існує високий моральний і фізичний знос основних засобів, що приводить відповідно до використання застарілих технологій і зниження якості продукції, що випускається, а також до того, що виробнича кампанія по переробці цукрових буряків, в середньому на 30% є коротшою, порівняно із країнами ЄС.

- слабка сировинна база: площі посівів цукрових буряків в Україні у 2,3 рази перевищують площі посівів Польщі, на 18% площі посівів Німеччини та на 29% площі посівів буряків Франції, проте, вихід цукру в Україні лише 5 т/га, в той час як у Польщі і Німеччині даний показник становить 9,7% та 10,7% відсотка відповідно, а в Франції – 13,2%;

- висока питома вага витрат на оплату праці в собівартості продукції. Чисельність працівників цукрової галузі у 3 рази перевищує кількість працівників цієї галузі у країнах ЄС. Враховуючи низький рівень механізації та автоматизації виробництва і переважання ручних операцій, підприємства змушені залучати велику кількість некваліфікованих робітників, що призводить до постійного зростання витрат на утримання персоналу, а також низької якості кінцевого продукту за рахунок великого впливу

людського фактора, що в кінцевому підсумку позначається на зростанні собівартості і споживчих властивостях продукції;

- виробництво продукції з низькою доданою вартістю, орієнтованою на масового споживача. Як показує статистика, більшість підприємства цукрової галузі України працює в нижньому ціновому сегменті. Випуск дешевого небрендovanого продукту, призводить до низьких показників рентабельності, а отже, низької інвестиційної привабливості галузі. В той же час, цукор, який може торгуватися на світових біржах в Україні є на 47% дорожчим від європейського та й виробляє його Україна на 50% менше ніж, Франція або Німеччина.

Загрози, що виникли в цукровій галузі України вирішувались Європейським Союзом у наступний спосіб:

- 1) підвищення конкурентоспроможності продукції здійснювалось через: модернізацію цукрових заводів та створення вертикально інтегрованих холдингів; перерозподіл концентрації виробничих потужностей; цільове інвестування у підвищенні технологічної ефективності переробки цукрових буряків; виведення з ринку неефективних виробництв та виплати грошових компенсацій власникам та працівникам неконкурентоспроможних цукрових заводів;

- 2) введення сучасних концепцій менеджменту, та маркетингу витрат, які дозволили: сформуванню ефективного виробництва, підвищити якість цукру; сформуванню маркетингової товарної політики; провести трансформацію виробничого процесу із використанням логістичних підходів;

3) покращення сировинної бази шляхом запровадження грантової підтримки сільськогосподарських виробників, яка передбачала: реструктуризацію фермерських господарств та збільшення кількості виробників цукрових буряків; реорганізацію транспортування, зберігання, очищення та завантаження цукрових буряків з метою зниження втрат цукру на підготовчій до виробництва стадії; покращення управління фермерськими господарствами та спрямування інвестицій у підвищення врожайності цукрових буряків.

4) фінансування розвитку конкурентоспроможного та економічно вигідного виробництва цукру через державні фонди ЄС. Розмір прямої підтримки виробникам цукру у Німеччині у 2009 році становив – 278 млн євро, Франції – 270 млн євро, Польщі – 159 млн євро. Розмір допомоги при припиненні неефективного виробництва у 2009/10 році становив – 520 євро за тону виробничих потужностей заводу [14].

Аналіз досвіду країн Європейського Союзу є доказом можливості забезпечення економічної безпеки цукрової галузі через розширення та модернізацію виробничої інфраструктури за участі приватного капіталу в умовах стабільних рамкових умов та зміцнення транскордонної співпраці в контексті інтеграції на європейських та пострадянських теренах. Основними напрямками щодо її вдосконалення в Україні мають бути:

- модернізація механізму державних інтервенцій та реалізації інших механізмів захисту ринку цукру від цінових коливань, включаючи біржові та ринкові;
- скорочення витрат по всьому логістичному ланцюжку;
- підвищення фінансової стійкості виробників цукру;
- активізація інноваційної активності цукрової галузі;
- розвиток інфраструктури та логістики цукрового ринку.

Висновок. Державна політика, що реалізується в ЄС у цукровій галузі, обмежує можливість вільної торгівлі, формується на принципах політики протекціонізму та раціонального використання природних ресурсів й робить галузь привабливою для інвестицій. Проведений аналіз показує, що Уряду України необхідно змінювати підходи до управління цукровою галуззю, оскільки результатом політики мінімального втручання є неналежний рівень її економічної безпеки. Подальше функціонування цукрової галузі України можливе через реалізацію одного з двох сценаріїв: сценарію лібералі-

зації ринку цукру або політики протекціонізму, за допомогою механізму адресної підтримки вітчизняних цукроварів через субсидування доходів і підтримання загального рівня цін в умовах їх різкого коливання.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Борщевський П. Харчова промисловість України: сучасні тенденції та перспективи розвитку / П. Борщевський, М. Сичевський, В. Троян. // Економіка України. – 2003. – №1. – С. 86–87.
2. Аграрний сектор України на шляху до Євроінтеграції / [М.Г. Бетлій, О.М. Бородіна, С.В. Бородін та ін.]. За ред.: О.М. Бородіна – Ужгород: Ін-т економіки та прогнозування Нац.акад.наук України, 2006. – 495 с. – (ІВА).
3. Духновська Л.М. Світовий та вітчизняний досвід державного регулювання виробництва та реалізації цукру [Електронний ресурс] / Л.М. Духновська – Режим доступу до ресурсу: <http://dspace.nuft.edu.ua/jsui/bitstream/123456789/9266/1/4.pdf>
4. Заец А.С. Зарубежный и отечественный опыт регулирования рынка сахара / А.С. Заец. – Киев, 1998. – 264 с.
5. Імас Є.В. Теоретико-методологічні основи сучасних досліджень розвитку цукробурякового комплексу в Україні / Є.В. Імас. // Економіка АПК. – 2007. – №10. – С. 11-16.
6. Коваленко Ю.С. Аграрний ринок України: організація та управління / Ю.С. Коваленко. – Київ: ІАЕ УААН, 1998. – 108 с.
7. Коденська М.Ю. Інвестиційні пріоритети в аграрно-промисловому виробництві / М.Ю. Коденська // Економіка АПК. – 2010. – № 5. – С. 49-53.
8. Пиркін В.І. Перспективи ефективного розвитку галузі буряківництва в Україні / В.І. Пиркін // Цукрові буряки. – 2008. – № 3-4. – С. 9–11.
9. Шпичака О.М. Сільське господарство України на початку та в кінці ХХ століття [Текст] : монографія / О.М. Шпичак. – К. : Ін-т аграр. економіки УААН, 2000. – 74 с.
10. Гунько Н.О. Світовий ринок цукру [Електронний ресурс] / Н.О. Гунько – Режим доступу до ресурсу: <http://dspace.nuft.edu.ua/jsui/bitstream/123456789/1545/1/WORLD%20SUGAR%20MARKET.pdf>
11. Офіційна сторінка Статистичної організації Європейської Комісії. [Режим доступу]: http://www.eurosugar.org/pdf/sugarstats_2012.
12. Ярчук М.М. Доповідь Голови правління НАЦУ «Укрцукор» Ярчука М.М. / М.М. Ярчук // Матеріали міжнар. наук.-техн. конф. цукровиків України [«Цукробурякове виробництво в умовах реформування національної економіки»], (м. Київ, 27–28 берез. 2012 р.). – К. : Цукор України, 2012. – С. 24-58.
13. Council Regulation (EC) No 320/2006 of 20 February 2006 establishing a temporary scheme for the restructuring of the sugar industry in the Community and amending Regulation (EC) No 1290/2005 on the financing of the common agricultural policy (2006) [Electronic Resources]: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:058:0042:0050:EN:PDF>